

**ДЕФІНІЦІЇ «НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ»,
«УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ»
В ІСТОРІОГРАФІЇ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

А.П.Коцур

(доктор історичних наук, професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

В статті розкривається сутність термінів, понятійного забезпечення, хронологічна схема „українського національного відродження”, „національного відродження України” в контексті їх характеристик історіографією ХХ – початку ХХІ ст.

The article defines conceptual support, and chronological scheme of notions Ukrainian national revival, national revival in Ukraine regarding the context of their description in historiography in the XX – XXI-th centuries.

Кінець XVIII – початок ХХ ст. характеризується у вітчизняній історіографії як „національне відродження України”, „українське національне відродження”. Ці терміни марно шукати та з’ясовувати їх суть у спадщині радянської історіографії. З утвердженням у СРСР тоталітарної державної системи потрапила під сувору заборону сама проблематика історії українського національного руху, який, власне, й становив основу того явища, що його найвидатніші класики української історіографії М. Грушевський, Д. Багалій, Д. Дорошенко, І. Крип’якевич назвали українським відродженням. Саме вони увели в науковий обіг це поняття, розуміючи його як комплекс подій і явищ кінця XVIII – початку ХХ ст., пов’язаних із поширенням масового національного самоусвідомлення, поживленням і піднесенням національного руху, розвитком усіх галузей культурного життя українців. Вони розглядали національне відродження як два потоки – однакові за змістом, паралельні за напрямком, одночасні у певних хронологічних рамках, але розмежовані територіально: один протікав в українських землях під владою Російської імперії, а другий – під владою Австрійської (пізніше – Австро-Угорської) імперії (1, 20).

М. Грушевський запропонував свою хронологічну схему українського відродження кінця XVIII – початку ХХ ст. Узявши за критерій розвиток „ідей націоналізму”, він поділив даний період на три стадії: першу доводив до кінця 40-х рр., другу – до 70-х рр. XIX ст., а третю вважав ще не завершеною 1907 р. (2, 117). М. Грушевський виклав у загальних працях з історії України результати свого теоретичного осмислення ролі окремих регіонів щодо національного відродження (3, 435-528; 4, 306-331). За його переконанням, цей процес започаткувала Слобожанщина з її першим у Східній Україні Харківським університетом, заснованим 1805 р. Наступний (від 40-х рр. XIX ст.) етап розвитку українського руху вчений пов’язував із Наддніпрянщиною, ще вужче – з Києвом, який з 1834 р. також став університетським центром. А далі, з кінця 50-х і початку 60-х рр. XIX ст., центром українського руху, який виявляє свою близькість і солідарність із загальноросійським визвольним рухом, стає Петербург. Орієнтацію на Росію (чи то офіційну, консервативно-реакційну, чи то опозиційну, прогресивно-демократичну) М. Грушевський підкреслює й у своєму аналізі історії національного відродження в західноукраїнських землях, приділяючи головну увагу Галичині, куди з 1890-х рр. перемістився центр українського національного руху.

Регіональні спостереження М. Грушевського не втратили актуальності до нашого часу, коли серед істориків поновився інтерес до визначення ролі та місця окремих регіонів у розвитку українського національного відродження кінця XVIII – початку ХХ ст. У

дослідженні українсько-канадського історика П. Магочия категорично протиставляються українські землі під владою Російської й Австрійської імперії: перші, мовляв, переважали тільки кількісними показниками щодо території і населення, а другі (особливо Галичина) „відіграли важливу, а то й вирішальну роль у визначенні напрямку українського національного відродження” (5, 97). П. Магочий також кардинально розходився з М. Грушевським у поглядах, який розглядав у взаємозв'язку два паралельні потоки українського національного руху: один – під владою Російської імперії, другий – Австро-Угорської. П. Магочий, періодизуючи цей рух, насамперед підкреслює для двох територій відмінність у розвитку його стадій, „хронологічні різниці між ними” (5, 106).

Протилежної думки щодо цього питання дотримується українсько-діаспорний учений І. Лисяк-Рудницький. Його концепція може вважатися класичною в галузі методології історії українського національного відродження кінця XVIII – початку XX ст. І. Лисяк-Рудницький, аж ніяк не ігноруючи певної відмінності між політичним розвитком двох частин України (Наддніпрянської і Галицької), наголошує на їхній співпраці у справі піднесення української національної свідомості і, зокрема, пояснює: „Галицький ґрунт був духовно радше яловий. Ідеї, що служили натхненням для українського відродження в Галичині, майже без винятку походили з Наддніпрянщини” (6, 159).

Крім того, І. Лисяк-Рудницький увів у науковий обіг поняття „українське XIX століття” для позначення періоду від кінця української козацької державності (80-і рр. XVIII ст.), що в історичній пам'яті народу залишилася під назвою Гетьманщина, до початку Першої світової війни.

Ліквідацію Гетьманщини освічені й заможні шари українського суспільства зустріли здебільшого неприємно. З. Когут у дослідженні „Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760-1830” відобразив їхні настрої: „Вболіваючи за майбутнє, українці оглядалися назад на ідеалізоване, здебільшого міфологічне минуле, коли шляхетна старшина була незаперечною верховною владою у фактично незалежній державі, коли козаки були елітою привілейованих вояків, коли міщани контролювали гомінливі містечка й міста, і коли духовенство управляло своєю власною гілкою православної церкви” (7, 169).

С. Єфремов побачив у цих суспільних настроях, особливо поширених серед різночинців, дітей духівництва, козацьких синів Лівобережжя і Слобожанщини на рубежі XVIII і XIX ст. найвиразнішу ознаку започаткування українського відродження: „...І нехай що говорять скептики, а загальне підґрунтя тодішніх настроїв зарисовується з столітньої перспективи цілком ясно. Цим підґрунтям була ідея українського відродження, що виникла з самих підстав тодішнього українського життя й непереможно тягла людей з демократичних і демократизованих класів назад до народу, конкретного українського народу. З цих причин сталося літературне відродження України, ці ж причини владно і неминуче провадили й до політичного відродження, що, своєю чергою, нерозривно зв'язане було з великою соціальною проблемою” (8, 9).

З початком українського відродження відбувся злам у суспільно-політичній думці України, який так характеризував дослідник тієї доби Б. Ольхівський: „Висунення на перший план „мужицького” етнографізму замість панського політичного історизму, демократичного народництва замість аристократичного державництва під знаком „прав і привілеїв” було під той час єдиним порятунком для національної ідеї, єдиним можливим виходом з ідеологічного сліпого кута. Відкривало широкі шляхи культурної творчості, шлях від вивчення життя мас до їх усвідомлення („просвітянство”), для всього того, що творило нові підстави майбутнього відродження державної ідеї” (9, 72-73).

Українсько-американські історики О. Пріцак і Д. Решетар запропонували періодизувати національне відродження в Україні цілком за історико-регіональним критерієм і виділити п'ять його стадій: 1) Новгород-Сіверська (лівобережне шляхетство кінця XVIII ст., „Історія

Русів”); 2) Харківська (розвиток нової української літератури: І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський); 3) Київська („...український рух починає приймати політичні форми та знаходить свого найяскравішого літературного виразника”, кирило-мефодіївці та Т. Шевченко, журнал „Основа” і громади 1860-х рр.); 4) Женевська („...український рух набуває явного політичного характеру”, діяльність М. Драгоманова); 5) Галицька (починається зі створення першої політичної партії – Радикальної – в 1890 р.; перехід до „самостійницької” програми, створення українських партій у Наддніпрянській Україні) (10, 25).

Крім того, О. Пріцак ще вирізняє в українському національному відродженні XIX ст. шість українських культурних зон (Слобідська Україна, Гетьманщина, Нова Росія, Правобережжя, Галичина та Буковина, Закарпаття) (11, 52-53). І хоча статичний характер – слабкість цієї схеми, бо насправді українське національне відродження перебувало у хронологічній динаміці, за якою авангардна роль окремих регіонів постійно змінювалася, позитивним є те, що академік О. Пріцак віддав належне усім регіонам України. Кожен із них зробив плідний внесок у розвиток українського відродження, яке підготувало матеріальний та ідеологічний ґрунт для Української національно-демократичної революції 1917 р.

З висоти кінця XX ст. В. Сарбей уточнив і назвав завершальні хронологічні рамки „українського відродження” – вважати ними не 1914 рік, а 1917, тобто, початок Української національно-демократичної революції, що постала як логічне завершення й апогей усієї попередньої історії українського відродження (1, 20-21).

Узагальнюючи вищенаведені наукові розвідки вчених щодо об'єму поняття „національне відродження” та його періодизації, Н. Семергей визначає терміном „національне відродження” сукупність соціально-економічних, суспільно-політичних та культурних детермінантів, котрі слугували чинниками становлення та розвитку української нації та державності (12, 7).

Національне відродження, – за одним із найновіших наукових визначень, – процес розкриття та реалізації раніше затриманих чи нездійснених згідно тих чи інших причин можливостей нації (народу) до розвитку, більш широкого (ніж раніше) задоволення потреб та запитів людей, які належать до національного колективу (13, 106).

Національне відродження – складова прогресу всього загальнолюдського, а отже глобального соціального організму. Йому притаманна глибока поліфонічність історичного змісту. По-перше, це ціле явище суспільного порядку, що здатне охопити як державні нації, так і національні утворення, позбавлені самостійної політичної форми. По-друге, це процес, що перебуває в стані постійної: то ледве помітної з погляду результатів, то бурхливої еволюції (14, 3).

Складність вивчення процесу національного відродження спричинюється насиченістю його внутрішньої логіки. Її багатомірність впливає з тієї обставини, що відродження є водночас і умовою самозбереження нації, і суттю її фазового розвитку, і метою, котру зумовлює плекання в народній свідомості збагачення вже скристалізованого національного ідеалу.

За своїм змістом відродження так званих неісторичних, тобто недержавних націй, до яких відносять і українську, включає цілу гаму взаємопов'язаних структурних компонентів. Насамперед це процеси завершення націотворення, що включали поповнення соціальної структури суспільства, інтеграцію елементів його економічної інфраструктури. Це і розвиток національної ідеології, що вже сама по собі засвідчує існування живих паростків інтелектуальної своєрідності та окремішності нації.

Науковий інтерес до історії національного відродження пояснюється не лише з погляду обґрунтування сучасних державотворчих процесів в українському суспільстві, хоча це й стрижневий аспект дослідження у даній галузі. Цінність історичного досвіду багатогранна. Йдеться, передусім, про становлення факту безперервності визвольних національних змагань українського народу. Тим самим зумовлюється наукова інтерпретація основних

тенденцій та етапів національно-визвольного руху, його залежність від чинників внутрішнього та зовнішнього характеру. Довгий час „епоха національного відродження” недооцінювалась у нас під кутом зору важливості націотворчих процесів, що відбувалися тоді в житті України. Дослідження в цій сфері незаперечно свідчать про те, що ми маємо справу з досить своєрідним етапом національного руху та державотворення.

1. Сарбей В. Національне відродження України (Серія „Україна крізь віки”: В 15 т.). – К., 1999. – Т. 9.
2. Грушевский М. С. О любви к отечеству и народной гордости // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 38.
3. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. – К., 1992.
4. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа. – К., 1991.
5. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Укр. іст. журн. – 1991. – №3.
6. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе: В 2 т. – К., 1994. – Т. 1.
7. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760-1830. – К., 1996.
8. Сфремов С. Декабристи на Україні. – К., 1926.
9. Ольхівський Б. Вільний нарід. – Варшава, 1937.
10. Прицак О., Решетар Д. Україна і діалектика національного будівництва. – Гарвард, 1984.
11. Прицак О. Культурний націоналізм ХІХ століття у Східній Європі. – Гарвард, 1983.
12. Семергей Н. В. Полтавщина в українському національному відродженні ХІХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України”. – Запоріжжя, 1996.
13. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К., 1996.
14. Меша В. Г. К вопросу о национальном движении в Украине начала XX века (Очерк историографии до 1917 г.). – Донецк, 1995.